

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

Ro'yxatga olindi:

BD- 60230400 – 1.13.

“ ” 2024-yil,

MORFOLOGIYA

FANINING

O'QUV DASTURI

Bilim sohasi: 200000 – San'at va gumanitar fanlar
Ta'lim sohasi: 230000 – Tillar
Ta'lim yo'nalishi: 60230400 – Kompyuter lingvistikasi

Fan/modul kodi M1206		O'quv yili 2024-2025	Semestr 2	ECTS - Kreditlar 6	
Fan/modul turi <i>majburiv</i>		Ta'lim tili O'zbek		Haftadagi dars soatlari 6	
1.	Fanning nomi	Auditoriya mashg'ulotlari (soat)		Mustaqil ta'lim (soat)	Jami yuklama (soat)
	Morfologiya	90		90	180

I. Fanning mazmuni

Fanni o'qitishdan maqsad – bo'lajak filologlarga hozirgi o'zbek tilining lisoniy qurilishi va imkoniyatlari hamda ularning nutqiy qo'llanilishi masalalari bo'yicha ilmiy-nazariy ma'lumot berishdan iborat.

Fanni o'qitishning vazifasi – talabalarni hozirgi o'zbek tili nazariyasi va amaliyotiga oid bilimlar bilan qurollantirish, ta'lim oluvchilarda qayd etilgan masalalar bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish vazifalarini bajaradi.

II. ASOSIY NAZARIY QISM (MA'RUZA MASHG'ULOTLARI)

FAN TARKIBIDA QUYIDAGI MAVZULAR KIRADI:

KIRISH. "MORFOLOGIYA" FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI

Hozirgi o'zbek tilining morfologiya sathiga oid nazariy tushunchalarni o'rgatish va amaliyotda qo'llay olish, talabalarga morfologiya, so'zshakl bo'yicha mustahkam bilim darajasini, shuningdek, morfologik tahlil ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

III. ASOSIY NAZARIY QISM (MA'RUZA MASHG'ULOTLARI) MORFOLOGIYA

1-MODUL. KOMPYUTER LINGVISTIKASIDA MORFOLOGIYA.

1-MAVZU. KOMPYUTER LINGVISTIKASIDA MORFOLOGIYANING AHAMIYATI.

Kompyuter lingvistikasida morfologiyaning o'rni, Morfologiya, grammatik shakllangan so'z, shakllangan so'z, uning birligi sifatida. O'zbek tilida leksemani grammatik shakllantiruvchi vosita va uning turlari. Grammatik ma'no, uning turlari: morfologik va sintaktik ma'no, umumiy, oraliq va xususiy grammatik ma'no, kategorial, yondosh va hamroh ma'no, ularning xususiyatlari va turlari.

2-MAVZU. GRAMMATIK KATEGORIYALAR.

Grammatikaning tarkibiy qismlari. Morfologiya, grammatik shakllangan so'z, shakllangan so'z, uning birligi sifatida. O'zbek tilida leksemani grammatik

shakllantiruvchi vosita va uning turlari. Grammatik ma'no, uning turlari: morfologik va sintaktik ma'no, umumiy, oraliq va xususiy grammatik ma'no, kategorial, yondosh va hamroh ma'no, ularning xususiyatlari va turlari. O'zbek tili grammatik kategoriyalari va ularning turlari, lug'aviy shakl hosil qiluvchi kategoriyalar, sintaktik shakl hosil qiluvchi kategoriyalar, Grammatik shakl lisoniy imkoniyatlarining nutqiy voqelanishi, unga ta'sir qiluvchi lisoniy va nolisoniy omillar hamkorligi.

3-MAVZU: HOZIRGI O'ZBEK TILIDA SO'Z TURKUMLARI.

O'zbek tilida so'z turkumlari. So'zlarni turkumlash tamoyillari, tasnif asoslari. Mustaqil so'z turkumlari, ularning o'rganilish tarixiga sharh. Mustaqil so'z turkumlarining xususiyatlari, tiplari, o'zgaruvchan va o'zgarmas turkumlar. G'ayrioddiy ma'noli turkumlar (olmosh, taqlid). Mustaqil so'z turkumlari tarkibi.

4-MAVZU: MUSTAQIL SO'ZLAR

Mustaqil so'z turkumlari, ularning o'rganilish tarixiga sharh. Mustaqil so'z turkumlarining xususiyatlari, tiplari, o'zgaruvchan va o'zgarmas turkumlar. G'ayrioddiy ma'noli turkumlar (olmosh, taqlid). Mustaqil so'z turkumlari tarkibi.

5-MAVZU: FE'L SO'Z TURKUMI

Fe'l. Fe'lning mustaqil so'z turkumi sifatidagi umumiy Grammatik xususiyatlari. Fe'lning lug'aviy Grammatik guruhlari. O'timli va o'timsiz fe'llar. Fe'lning tuzilish turlari, to'liqsiz fe'llarning so'z turkumi sistemasidagi o'mi.

6-mavzu: FE'LNING TASNIFLOVCHI KATEGORIYALARI

Nisbat kategoriyasi va uning shakllari tizimi. Nisbat kategoriyasi va shakllarining umumiy Grammatik ma'nosi va substansial mohiyati sifatida. Nisbat kategoriyasi umumiy Grammatik ma'nosining nutqiy voqelanishida lisoniy va nolisoniy omillar hamkorligi.

7-mavzu: FE'LNING O'ZGALOVCHI KATEGORIYALARI

Fe'lning o'zgalovchi kategoriyasi va uning shakllari: sifatdosh, ravishdosh, harakat nomi.

Fe'lning harakat tarzi kategoriyasi murakkab tarkibli kategoriya sifatida (ravishdosh-ko'makchi fe'l) harakat tarzi kategoriyasi shakli sifatida. Fe'lning nokategorial shakllari tizimi

2-MODUL: KOMPYUTER LINGVISTIKASIDA SO'Z TURKUMLARI

8-MAVZU: OT SO'Z TURKUMI

Ot va uning o'rganilish tarixi. Otning mustaqil so'z turkumi sifatidagi umumiy grammatik xususiyatlari. Otning umumiy grammatik ma'nosi. Otning lug'aviy-grammatik guruhlari.

9-MAVZU: OTNING LUG'AVIY-GRAMMATIK TURLARI VA LUG'AVIY SHAKLLARI

Otning tasniflovchi kategoriyasi. Son kategoriyasi va uning shakllari. Son kategoriyasi va shakllarining umumiy grammatik ma'nosi. Son kategoriyasi umumiy grammatik ma'nosining nutqiy voqelanishida lisoniy va nolisoniy omillar munosabati.

Otning nokategorial shakllari.

10-MAVZU: SIFAT SO'Z TURKUMI

Sifat va uning o'rganilish tarixi. Sifatning mustaqil so'z turkumi sifatidagi umumiy grammatik xususiyatlari. Sifatning lug'aviy-grammatik guruhlari. Asliy va nisbiy sifatlar.

Daraja sifatning tasniflovchi kategoriyasi sifatida. Daraja kategoriyasi umumiy grammatik ma'nosining nutqiy voqelanishida lisoniy va nolisoniy omillarning uyg'unlashuvi.

Sifatning nokategorial shakllari: kuchaytirma va ozaytirma shakllari.

11-MAVZU: SIFATNING LUG'AVIY-GRAMMATIK TURLARI VA LUG'AVIY SHAKLLARI

Daraja sifatning tasniflovchi kategoriyasi sifatida. Daraja kategoriyasi umumiy grammatik ma'nosining nutqiy voqelanishida lisoniy va nolisoniy omillarning uyg'unlashuvi.

Sifatning nokategorial shakllari: kuchaytirma va ozaytirma shakllari.

12-MAVZU: SON SO'Z TURKUMI

Son va uning o'rganilish tarixi. Sonning mustaqil so'z turkumi sifatidagi umumiy grammatik xususiyatlari. Sonning lug'aviy-grammatik guruhlari va tasniflanishi. Son grammatik shakllarining lug'aviy ma'noga ta'sir qilish imkoniyatlari. Son shakllari umumiy grammatik ma'nosining nutqiy voqelanishida lisoniy va nolisoniy omillarning uyg'unlashuvi. Numerativlar. Numerativli birikuvlarning qoliplari.

13-MAVZU: RAVISH SO'Z TURKUMI

Ravish va uning o'rganilish tarixi. Ravishning mustaqil so'z turkumi sifatidagi o'ziga xos grammatik xususiyatlari. O'zgarmaslik ravishning grammatik belgisi sifatida. Ravishning lug'aviy-grammatik guruhlari.

14-mavzu: Taqlid so'zlar. Olmosh so'z turkumi.

Taqlid va uning o'rganilish tarixi. Taqlidning mustaqil so'z turkumi sifatidagi o'ziga xos grammatik xususiyatlari. O'zgarmaslik taqlidning grammatik belgisi sifatida. Taqlidning lug'aviy-grammatik guruhlari.

15-MAVZU: OLMOSH SO'Z TURKUMI.

Olmosh va uning o'rganilish tarixi. Olmoshning o'ziga xos ishoraviy (deyktik) tabiati, mustaqil so'z turkumi sifatidagi o'ziga xos grammatik xususiyatlari. Olmoshlarning matndagi o'rni. Sintaktik imkoniyatlari.

3-MODUL: KOMPYUTER LINGVISTIKASIDA SINTAKTIK KATEROYALAR

16-mavzu: Sintaktik shakl hosil qiluvchi kategoriyasi

Sintaktik shakl hosil qiluvchi kategoriyalar va ularning turlari: egalik, kelishik va kesimlik kategoriyasi. Ularning umumturkumiy va sintaktik vazifa uchun xoslangan kategoriyalar ekanligi. Egalik kategoriyasi va uning shakllari paradigmasi. Egalik kategoriyasi va shakllarining umumiy grammatik ma'nosi. Egalik kategoriyasining turli mustaqil so'z turkumlarida qo'llanish xususiyatlari. Egalik kategoriyasi umumiy grammatik ma'nosining nutqiy voqelanishida lisoniy va nolisoniy omillar hamkorligi. Kelishik kategoriyasi va uning shakllari paradigmasi. Kelishik kategoriyasi va shakllarining umumiy grammatik ma'nosi. Kelishik kategoriyasining turli mustaqil so'z turkumlarida qo'llanish xususiyatlari. Kelishik kategoriyasi umumiy grammatik ma'nosining nutqiy voqelanishida lisoniy va nolisoniy omillar hamkorligi. Kesimlik murakkab tarkibli kategoriya sifatida.

17-MAVZU: KESIMLIK SHAKLLARI

Kesimlik kategoriyasining tarkibi (shaxs-son, zamon, tasdiq/inkor, modallik kategoriyalari), uning shakllari paradigmasi. Shaxs-son kategoriyasi va shakllarining umumiy grammatik ma'nolari. Zamon kategoriyasi va shakllarining umumiy grammatik ma'nolari. Tasdiq-inkor kategoriyasi va shakllarining umumiy grammatik ma'nolari. Kesimlik kategoriyasi va shakllarining umumiy grammatik ma'nosi. Kesimlik kategoriyasining turli mustaqil so'z turkumlarida qo'llanish xususiyatlari. Kesimlik kategoriyasi umumiy grammatik ma'nosining nutqiy voqelanishida lisoniy va nolisoniy omillar hamkorligi. Bog'lama.

18-MAVZU: HOZIRGI O'ZBEK TILIDA YORDAMCHI SO'ZLAR

Yordamchi so'zlar va ularning turlari: ko'makchi, bog'lovchi, yuklama.

Ko'makchi, uning o'rganilish tarixi, xususiyatlari, tiplari va turlari. Ko'makchi lisoniy imkoniyatlarining nutqiy voqelanishi, unda lisoniy va nolisoniy omillar hamkorligi.

19-MAVZU: BOG'LOVCHI VA UNING TURLARI

Bog'lovchi, uning o'rganilish tarixi, xususiyatlari, tiplari va turlari. Bog'lovchi lisoniy imkoniyatlarining nutqiy voqelanishi, unda lisoniy va nolisoniy omillar munosabati.

20-MAVZU: KO'MAKCHI, YUKLAMA VA ULARNING TURLARI

Yuklama, uning o'rganilish tarixi, xususiyatlari, tiplari va turlari. Yuklama lisoniy imkoniyatlarining nutqiy voqelanishi, unda lisoniy va nolisoniy omillar uyg'unligi.

21-MAVZU: HOZIRGI O'ZBEK TILIDA SO'Z-GAPLAR

So'z-gaplar, ularning o'rganilish tarixi, xususiyatlari, tiplari va turlari. So'z-gaplar lisoniy imkoniyatlarining nutqiy voqelanishi, unda lisoniy va nolisoniy omillar munosabati.

AMALIY MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH
IV. AMALIY MASHG'ULOTLAR BO'YICHA KO'RSATMA VA
TAVSIYALAR
AMALIY MASHG'ULOT UCHUN TAVSIYA ETILADIGAN MAVZULAR
QUYIDAGICHA:

1. "Morfologiya" ga kirish. Kompyuter lingvistikasida morfologiyaning o'rni
  2. Grammatik shakl, grammatik ma'no va grammatik kategoriya
  3. Fe'ning lug'aviy-grammatik turlari va lug'aviy shakllari bo'yicha mashq.
  4. Fe'l tahlili.
  5. Otning lug'aviy-grammatik turlari va lug'aviy shakllari bo'yicha mashq.
  6. Ot tahlili.
  7. Sifatning lug'aviy-grammatik turlari va lug'aviy shakllari bo'yicha mashq.
  8. Sifat tahlili.
  9. Sonning lug'aviy-grammatik turlari va va lug'aviy shakllari bo'yicha mashq.
  10. Son tahlili.
  11. Ravish, uning lug'aviy-grammatik xususiyatlari va turlari bo'yicha mashq. Ravish tahlili.
  12. Taqlid, uning lug'aviy-grammatik xususiyatlari va turlari bo'yicha mashq. Taqlid tahlili.
  13. Olmosh, uning lug'aviy-grammatik xususiyatlari va turlari bo'yicha mashq. Olmosh tahlili.
  14. Sintaktik kategoriyalar bo'yicha mashqlar tahlili.
  15. Egallik kategoriyasi, uning umumiy grammatik ma'nosi va shakllari paradigmasi
  16. Kelishik kategoriyasi tahlili
  17. Kesimlik kategoriyasi va uning mustaqil so'z turkumlarida voqelanish imkoniyatlari
  18. Yordamchi so'zlar bo'yicha mashqlar tahlili.
  19. Bog'lovchi va ko'makchi tahlili
  20. Yuklama va uning turlari tahlil
  21. So'z-gaplar tahlili.
  22. Kompleks morfologik tahlil.
- Izoh:** Mazkur ro'yxatdagi mavzulardan amaliy mashg'ulotlar uchun ajratilgan soatlar hajmiga mos holda foydalanish tavsiya etiladi.

V. Mustaqil ta'limni tashkil etishning shakli va mazmuni
MUSTAQIL TA'LIM UCHUN TAVSIYA ETILADIGAN MAVZULAR

- 1 So'zning grammatik va leksik ma'nolari
- 2 O'zbek tilshunosligida grammatik kategoriya tushunchasi talqini
- 3 O'zbek tilshunosligida umumiy va xususiy grammatik ma'no tavsifi
- 4 O'zbek tilshunosligida egallik kategoriyasining o'rganilishi
- 5 O'zbek tilshunosligida zamon kategoriyasining formal tadqiqi

- 6 O'zbek tilshunosligida nisbat kategoriyasining o'rganilishi
- 7 Ot so'z turkumi, uning tasniflovchi kategoriyalari haqidagi nazariy qarashlar tahlili
- 8 Sifat va sifat darajalari haqidagi nazariy qarashlar tahlili
- 9 Son va ravish haqidagi nazariy qarashlar tahlili
- 10 Taqlid so'zlar va olmosh haqidagi nazariy qarashlar tahlili
- 11 Yordamchi so'zlar haqidagi nazariy qarashlar tahlili
- 12 So'z-gaplar, ularning xususiyatlari haqidagi nazariy qarashlar tahlili
- 13 Ismlar vaularning umumiy grammatik xususiyatlari
- 14 Sintaktik shakl hosil qiluvchi kategoriyalar, kesimlik kategoriyasi va ularning turlari
- 15 Ravish so'z turkumi muammosiga doir nazariy qarashlar tahlili
- 16 A.Hojiyevning morfologiyaga doir fikrlari tahlili
- 17 So'z turkumlariga doir nazariy qarashlar tahlili
- 18 Fe'l so'z turkumi haqidagi nazariy qarashlar tahlili
- 19 Otga xos grammatik kategoriyalar tahlili
- 20 Son so'z turkumining o'rganilishi
- 21 Bog'lovchilarga doir tadqiqotlar tahlili
- 22 Modal so'zlarga doir tadqiqotlar tahlili
- 23 Undov so'zlarga oid tadqiqotlar tahlili
- 24 Taqlid so'zlarga oid tadqiqotlar tahlili
- 25 Morfologik muammolar bazasi
- 26 Morfoanalizatorlar
- 27 Lemmalash
- 28 Tokenlash
- 29 Morfologiyaga oid maqolalar tahlili
- 30 Affiksalar lug'ati tahlili

Izoh: Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan maqolalar tayyorlash va uni taqdimot qilish tavsia etiladi.

ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. Sayfullayeva R. va b. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2010.
2. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: O'zME, 2013.
3. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek tili. (Kirish. Fonetik sath. Leksik-semantik sath.) Darslik. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2018.
4. Lutfullayeva D., Davlatova R., Saparniyozova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Amaliy mashg'ulotlar uchun materiallar: O'quv qo'llanma. – T.:Iqtisod-Moliya, 2018. – 280 b.

Qo'shimcha adabiyotlar

5. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalkimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekistan, 2017.
6. Mirziyoev Sh.M. Konun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash — yurt taraqqiyoti va xalk farovonligining garovi. - Toshkent: O'zbekistan, 2017.
7. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. va b. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2009.
8. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
9. Mirtojiyev M. O'zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent: Fan, 2007.
10. Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
11. Rahimov S., Umurqulov B. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Darslik. – Toshkent: O'qituvchi, 2003.
12. Zamonaviy o'zbek tili. Morfologiya. Darslik. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2008.
13. Zamonaviy o'zbek tili. Sintaksis. Darslik. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2013.
14. Mirtojiyev M. O'zbek tili fonetikasi. – Toshkent: Fan, 2013.
15. Maxmaraimova Sh. Hozirgi o'zbek tili. Leksikologiya. -T.: FIRDAVS-SHOH. 2021.

Internet saytlari

1. <http://www.ziyonet>
2. <http://www.thinsan.com>
3. <http://www.literature.uz>
4. <http://www.genhis.philol.ru>.
5. <http://en.wikipedia.org/wiki/Structuralism>.

Termiz davlat universiteti tomonidan ishlab chiqilgan va tasdiqlangan.

O'quv dasturi Termiz davlat universiteti o'quv-uslubiy Kengashining 2024-yil “30.08” dagi “1” -son qarori bilan tasdiqlangan.

O'zbek filologiyasi fakulteti kengashining 2024-yil “29” - 08 dagi 1 - sonli yig'ilish bayonnomasi bilan ma'qullangan.

O'zbek tilshunosligi kafedrasining 2024-yil “28” - 08 dagi 1 - sonli yig'ilish bayonnomasi bilan ma'qullangan.

Fan/modul uchun mas'ullar:

D.A.Ergasheva – o'zbek tilshunosligi kafedrasida katta o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dotsent.

Taqrizchilar:

N.Abdurahmonova – O'zbekiston Milliy universiteti professori, filologiya fanlari doktori

Sh.Gulyamova – Turkiston yangi innovatsiyalar universiteti dotsenti, filologiya fanlari doktori